

OPPIDA: THE BEGINNINGS OF URBANISATION IN BARBARIAN EUROPE. Papers presented to a Conference at Oxford, October 1975, editat de *Barry Cunliffe* și *Trevor Rowley*, apărută în seria binecunoscută: *British Archaeological Reports*, Supplementary Series ii, f. 1., 1976; ediție rotaprintată, cu 121 figuri în text și 3 planșe.

Volumul conține o serie de studii valoroase prezentate cu ocazia conferinței internaționale de la Oxford, organizată în luna octombrie 1975.

Între autorii volumului sînt reprezentați cercetătorii cei mai de seamă ai problemei fenomenului de urbanizare în amurgul epocii societății primitive pe teritoriul Europei temperate, problemă urmărită, în special, în vastele zone ale Europei de vest și a celei centrale. În rîndul acestora trebuie amintit *John Collis*, de la Departamentul de istorie antică al Universității din Sheffield — Marea Britanie, *Colin C. Haselgrove*, membru al Trinity College-ului de la Cambridge — Anglia, *Éva F. Petres*, de la István-király Múzeum din Székesfehérvár — R. P. Ungară, *Jiří Břen*, din partea Muzeului Național din R. S. Cehoslovacă, *Daphne Nash*, asistentă-custode la Heberden Coin Room, Ashmolean Museum, Oxford — Anglia, *B. Cunliffe*, profesor de arheologie europeană la Institutul de arheologie din orașul Oxford — Marea Britanie, *Jeffrey May* de la Departamentul Studiilor clasice și arheologice din cadrul Universității de la Nottingham — Anglia, *Warwick Rodwell*, directorul GRAAGS din orașul Bristol — Marea Britanie, precum și *Trevor Rowley*, profesor particular în arheologie la Departamentul de Studii externe din Oxford — Anglia.

Studiul lui J. Collis, cu caracter general, intitulat: „*Town and Market in Iron Age Europe*“ (Oraș și tîrg în Europa epocii de fier, p. 3—23, 13 fig.) se ocupă cu problema extrem de interesantă a orașelor și tîrgurilor din Europa temperată a vîrstei fierului. După o prezentare în ansamblu a chestiunii, autorul analizează originea orașelor, începutul procesului de urbanizare fixîndu-l în secolul al VI-lea î.e.n., în anumite zone ale Franței și Germaniei (Mont Lassois, Heuneburg), așezările de aici prezentînd caracteristici urbane. În perioada Latène-ului mijlociu procesul se extinde treptat din punct de vedere dimensional, suprafața unor astfel de așezări tinzînd spre caracteristicile unei așezări urbane.

Cultura materială a Latène-ului este numită drept o cultură de tip deja oppidan. Între aceste așezări putem aminti pe cele mai faimoase: *Bibracte* (Mont Beuvray) și *Alesia* (Alise-Ste-Reine), pomenite

și de C. Iulius Caesar în „Comentariile“ lui, cu termenul latin *oppidum*. După această schemă cronologică, autorul prezintă continuitatea procesului nu numai pe teritoriul Galliei, ci și în sudul Insulei britanice, precum și pe teritoriul Europei de mijloc [se referă la teritoriul Republicii Austria, precum și al R. S. Cehoslovace, amintind, între altele: Hrazany, Závist, Kempten (*Cambodunum*), Manching etc.].

După o scurtă, dar frapantă caracterizare a acestor așezări, caracterizare care folosește și cunoștințele interdisciplinare, mai ales cu caracter geografic, autorul trece la prezentarea sumară a „industrii“ (desigur primitive) de tip manufacturier, din diferite așezări urbane, între care Manching și Staré Hradisko din Boemia. În aceste centre se dezvoltă manufacturile de ceramică, de sticlă, bronz, fier etc. Dezvoltarea acestor „industrii“, cum le denumește autorul, se conturează deja în Latène-ul de mijloc, dar o adevărată centralizare și intensificare a producției se poate observa în perioada Latène-ului C. Singura „industrie“ în care se poate constata o oarecare revoluție este producția fierului. În cursul acestei perioade făurarii din Europa centrală produc un oțel moale, oțel care este superior oțelului contemporan din zona Mării Mediterane, ba chiar și celui din secolul al II-lea e.n., fierul din *Noricum* fiind foarte recomandat de Pliniu. Dintre produsele cele mai fine se pot, totuși, aminti spadele luate prin sudare la cald, prin ciocănire, originare din Elveția. În Latène-ul târziu fierul era un metal comun și apărea în cantități apreciabile în numeroase așezări.

În partea următoare a lucrării se vorbește de comerțul exterior. Se constată că pe durata Latène-ului mijlociu exista un hiatus în ce privește vehicularea bunurilor din lumea clasică în Europa temperată. La sfârșitul acestei perioade contactele „comerciale“ se reînnoiesc și în Latène-ul târziu ating proporții masive. Acest lucru se vede cel mai elocvent în legătură cu vinul de origine italică. Cantități mari de fragmente de amfore au fost descoperite, începând din sudul Franței spre nord și vest, pe valea râurilor Rhône, Saône și Loire. Ele sînt prezente însă și în partea centrală a văii Rinului, a râului Moselle, ba chiar și în Masivul Central. Așezarea predecesoară actualului oraș Toulouse era un adevărat antrepozit, în drumul Carcassone-Garonne. Pe cînd amforele sînt relativ comune în așezările Gironde-ului, ele sînt prezente numai sporadic în Normandia și în Britannia.

Marfa „campaniană“, lucioasă, are aproape aceeași arie de răspîndire ca și amforele, dar într-o cantitate mult mai mică. Ambele feluri de ceramică sînt destul de rare în descoperirile din Europa centrală, datorită — după toate probabilitățile — greutatea lor de transport prin pasurile Alpilor. Vasele de bronz, legate de consumul vinului, păstrate în întregime sau fragmentare, nu sînt neobișnuite în așezările din Cehia, cum este Stradonice, prezența lor fiind semnalată în Germania de nord, Scandinavia, precum și în Britannia.

În Austria, pe Magdalensberg, a existat o enclavă a negustorilor italici care au făcut comerț, în special cu piese de fier, cum ar fi ulcioare, străchini, inele, seceri etc. Activitatea „comercială“ are loc nu numai cu Italia, ci și cu Mauretania din Africa de nord, monedele mauretane fiind răspîndite în Europa temperată începînd de la Mont Beuvry, din Franța,

și pînă la Stradonice în Boemia. Grafitti de la Magdalensberg datează din perioada lui Augustus Octavianus, dar fără îndoială reflectă o activitate mai timpurie, din secolul I î.e.n.

În ce privește „comerțul“ interior, mai există anumite dificultăți în urmărirea schimburilor interzonale, fapt care rezultă din relativa omogenitate a culturii materiale (tipurile de fibule, bronzurile, ceramica pictată), cu toate că această omogenitate însăși reflectă relațiile strinse legate de dezvoltarea întregii arii.

Pentru a ușura „comerțul“, începînd din Latène-ul mijlociu, în Europa centrală începe baterea monedei, și anume a unor serii de monede de mare valoare, din aur și argint.

În Latène-ul tîrziu apar monede de o valoare mai scăzută, cu un conținut minim de argint, monede de bronz sau de potin. (Este clar că aceste monede nu au funcția ce o îndeplinesc în epoca contemporană).

Monedele cu o valoare ridicată apar frecvent în așezările mari și ele trebuie puse în legătură cu activitatea „comercială“. Locul tîrgului (respectiv tîrgul) începe a-și contura trăsăturile unui oraș roman, cu toate că apariția timpurie a acestuia în Europa temperată nu este cunoscută.

Așezările urbane din secolele II—I î.e.n. apar într-o vastă zonă, începînd din Britannia de sud-est pînă în Slovacia, dar ele lipsesc din Cimpia nord-europeană și din Scandinavia. Inovațiile de o importanță majoră ale acestei perioade au o largă răspîndire în așezările urbane, ceea ce a solicitat o rețea de „comerț“ extensiv, pentru sprijinirea populației.

În studiul său intitulat „*External Trade as a Stimulus to Urbanisation*“ (Comerțul exterior ca un stimulator al urbanizației, p. 25—49, cu o figură), C. C. Haselgrove ajunge la concluzia că începuturile urbanizației își au rădăcinile în epoca preistorică, fenomenul deci, în fond, este și o problemă de caracter preistoric, avînd rădăcinile în sistemul social și economic preroman. În studierea procesului de urbanizare trebuie folosite și rezultatele altor discipline, cum sînt, de pildă, geografia și antropologia. La fel, pentru explicarea completă a fenomenului arheologic, nu este destul să se demonstreze similitudinea aparentă între procesele care au loc în perioada preistorică și acelea care apar în contextul unor societăți mult mai recente, ci este de stabilit mecanismul actual prin care asemenea schimbări sociale și economice pot fi extrapolate în preistorie (cum ar fi urbanizarea) și că aceste schimbări sînt rezultatul unor procese, cum ar fi „comerțul“ exterior, de exemplu.

Studiul foarte interesant al lui Éva Petres, intitulat „*The Late Pre-Roman Age in Hungary with special reference to Oppida*“ (Perioada tîrzie pre-romană în Ungaria, cu specială privire la oppida, p. 51—80, 18 fig., 4 foto) se ocupă cu problema oppidum-urilor celților de răsărit. Înainte de toate, autoarea creionează un tablou veridic asupra fondului de civilizație și istorie de la care a pornit dezvoltarea. Dezvoltarea din Latène-ul tîrziu, atît în ceea ce privește Ungaria de nord, cît și părțile ei răsăritene, a fost determinată de componente puternice răsăritene: coexistența populației băștinașe prescitică cu grupuri de populație cel-

tică, din care a rezultat un grup etnic de un caracter specific local. Ambele teritorii, afectate puternic de expansiunea dacică, aveau, în perioada preromană târzie, o cu totul altă dezvoltare în comparație cu teritoriile transdanubiene (este vorba de Ungaria de vest).

În părțile următoare, Éva Petres își concentrează analiza asupra acestui din urmă teritoriu, demarocarea fiind motivată prin istoria mai recentă a acestei regiuni, cu alte cuvinte împreună cu zonele adiacente ale Iugoslaviei și Austriei: partea cea mai mare a viitoarei provincii romane Pannonia, a cărei dezvoltare urbană se poate compara, prin antecedentele celtice, cu continuitatea din epoca romană.

Studiul se bazează pe cele mai diferite elemente. Ilustrațiile cu caracter istoric sînt furnizate de rezultatele istoriografiei vechi maghiare, iar săpăturile arheologice, precum și cercetările de topografie arheologică, o ajută în schițarea aspectelor istorice ale așezărilor.

După o prezentare succintă a procesului de așezare a diferitelor triburi celtice — în linii mari — pe teritoriul viitoarei provincii Pannonia, problemă în care toți cercetătorii maghiari au căzut de acord, autoarea trece la descrierea sumară, dar precisă, a așezărilor fortificate care se grupează în patru unități distincte: 1) centrul, în apropierea lacului Balaton; 2) colțul de nord-est al regiunii transdanubiene (în așa-zisul cot al Dunării); 3) împrejurimile lacului Fertő; 4) împrejurimile masivului mic, insular, al Munților Mecsek. Așezările fortificate ale scordiscilor mari, situate între riurile Drava și Sava, în apropierea cursului inferior al acestora, fac parte dintr-un grup aparte. (Menționăm că sînt foarte grăitoare cele 18 figuri, reprezentînd, în majoritatea lor, planurile așezărilor respective, completate cu unele planuri de locuințe, ba chiar cu unele modele de reconstituiri de locuințe).

O trăsătură comună a acestor așezări fortificate este constatarea că, în majoritate covârșitoare, ele au fost construite la mijlocul secolului I î.e.n., cu excepția uneia singure, re folosind așezări întărite din intervalul de timp Bronz D — Hallstatt C. În anumite așezări din sudul teritoriului (Szalacska, Regöly, Dunaszekcső) apar, sporadic, și materiale mai timpurii, chiar monede, constatare care sugerează folosirea lor mai timpurie, începînd din Latène-ul timpuriu.

Așezările fortificate din colțul Dunării: Esztergom, Budapest, Százhalombatta, aparțin teritoriului tribal al *eravisci*-lor, pe cînd cele de la Regöly, Nagyberki, Szalacska, Băta, Dunaszekcső, precum și cele cunoscute din valea riului Kapos, foarte probabil au fost în posesia tribului *Hercuniates*. Așezările întărite din vestul teritoriului indică teritoriul tribal al *boii*-lor, mult restrîns cu timpul din cauza expediției militare dacice, condusă de Burebista.

În ce privește așezările fortificate ale *scordisci*-lor, precum și aria recentelor orașe romane, ele, în egală măsură, au fost construite pe unele terasamente preistorice.

Aceste stațiuni au fost populate cu cîțiva zeci de ani mai de vreme decît cele din Transdanubia, fiind vorba despre zorii secolului I î.e.n.

În așezarea de la Židovar (Zsidóvár), de pe malul nordic al Dunării (în Banatul iugoslav), descoperirile indică o puternică influență dacică, începînd cam de la mijlocul secolului I î.e.n., datorită, înainte de toate,

apropierii nemijlocite a dacilor, iar mai târziu includerii în sfera lor de putere.

Așezările fortificate, împreună cu teritoriile lor — viitoarea provincie Pannonia — întrunesc atât din punct de vedere cronologic, cât și etnic, toate criteriile unui *oppidum*.

Independent de faptul că întemeierea acestor *oppida* se datorește unor motive istorice sau strategice, multe dintre ele puteau funcționa, în urma noii reglementări și consolidări, ca unități economice, politice și organizatorice, tot așa cum noua formă instituțională a fost determinată de cerințele economice ale perioadei.

În cazul așezărilor de la Szalacska, Regöly și Velemszentvid caracterul lor „industrial“ este dincolo de orice dubiu. Alte centre, ca Esztergom, se pot considera ca un *oppidum* înconjurat de o concentrație de tip agricol. Iarăși altele, ca Tihany, Balatonföldvár, aveau, desigur, un rol strategic. Centrele economice, mai mult sau mai puțin, s-au dezvoltat în concordanță cu diviziunile tribale; monetăria locală, „barbară“, a „aprovizionat“ cu precădere teritoriul tribal, în așa fel încît o monetărie a unui *oppidum* indică și un centru tribal. *Oppidum*-urile târzii celtice se pot considera ca orașe, avînd legături nemijlocite, în cele mai multe cazuri, cu orașele perioadei următoare, cea romană, fiind integrate în așezarea romană care le urmează. În aceste *oppida* se poate observa — fără îndoială — o continuitate nemijlocită între cele două perioade. După momentul cuceririi unele centre importante decad, interesele militare, economice, politice și de altă natură, romane, avînd cu totul alt caracter.

Studiul remarcabil al lui J. Břeň, care are titlul „*Earliest Settlements with Urban Character in Central Europe*“ (Așezările cele mai timpurii cu caracter urban din Europa centrală, p. 81—94, 5 fig.), conține o serie de observații și idei foarte importante în legătură cu problema în cauză. Autorul precizează, de la bun început, că în literatura arheologică cehoslovacă *oppidum*-urile celtice deseori sînt pomenite ca „orașele noastre cele mai timpurii“. Sub termenul tehnic de *oppida* celtice se înțelege grupul așezărilor fortificate, originare de la sfîrșitul secolului II î.e.n. (este vorba de cele mai timpurii), a căror fază principală de locuire este datată în secolul I î.e.n. Folosirea lor se încheie, în majoritatea cazurilor, cam pe la începutul mileniului I e.n., existînd însă și cîteva excepții, mai ales în ce privește cele din Slovacia. *Oppidum*-urile au fost centre economice, ale vieții culturale și politice, și au avut o serie de trăsături tipice celor mai vechi orașe. În primul rînd, ele au reprezentat centre ale unor meșteșuguri, dintre care multe (ca metalurgia, confecționarea ceramicii, manufactura de sticlă și de email) au ajuns la un nivel relativ înalt al perfecționării și gustului. *Oppidum*-urile au fost deci focarele „comerțului“ pe mari distanțe, în care schimbul materialelor brute, prețioase, ca chihlimbarul, a unor produse, ca vinul, și a vaselor de metal jucau un rol important, acest „comerț“ bazîndu-se, în parte, deja pe circulația monetară. Manufactura, precum și „comerțul“, presupun, în mod inevitabil, o stratificare complicată a societății.

Acest subiect a fost dezbătut în multe publicații, atât în Cehoslovacia, cât și în afara acestei țări, el fiind studiat nu numai de arheologi,

ci și de istorici, numismați, juriști și oameni de știință de alte specialități. Problemele specifice includ, pe lângă alte laturi, întrebarea: începînd de cînd *oppidum*-urile celtice pot fi interpretate ca centre de caracter urban? Unii învățați asociază termenul de oraș numai cu orașul medieval sau, în cel mai bun caz, cu orașele societății grecești sau celei romane. Folosind acest criteriu, ei refuză să atribuie un caracter urban acestor *oppida*. Autorul studiului în discuție consideră — după opinia noastră, pe bună dreptate — că rațiunea acestei aserțiuni este incorectă, deoarece orașul, ca fenomen social și istoric, este supus unor dezvoltări specifice; o așezare preistorică nu se poate aprecia după criteriile care sînt valabile pentru societatea clasică sau cea medievală. Mulți juriști și numeroși istorici înclină să atribuie un caracter urban numai acelor așezări în care un anumit sistem legal poate fi atestat prin documente scrise. Toți aceștia procedează conform aceluiași principiu după care nici un oraș nu poate exista fără vreun document care să cuprindă o serie de norme. În acest caz însă, termenul de „oraș” s-ar limita numai la acele perioade ale dezvoltării sociale care au documente scrise. Autorul este convins că lungă epocă de dezvoltare a societății preistorice, al cărei sistem legislațional nu se poate documenta în detalii prin izvoare arheologice, nu se poate trece cu vederea. Apariția unui astfel de sistem este consecința naturală a unei diferențieri sociale complicate.

Centrele fortificate de manufactură și de schimb de mărfuri, care, în general, sînt considerate și ca centre culturale și politice, reprezintă o arie naturală, în care se constituie relații sociale și juridice. Fortificarea *oppidum*-urilor este frecventă, dar nu totdeauna este convingător justificat, dacă erau sau nu îndreptate numai împotriva unor inamici din afară. Această necesitate apare însă ca rezultat al unei dezvoltări social-economice complicate. Ea demonstrează nevoia de a proteja o anumită pătură socială, precum și averea sa dobîndită. Autorul este conștient de faptul că problema nu este demonstrarea sistemului juridic, ci, mai degrabă, elucidarea detaliată a relațiilor sociale din interiorul *oppidum*-urilor. Izvoarele arheologice, în sine, nu pot dovedi existența unui sistem juridic, dar pot răspunde cu claritate referitor la situația economică în care se dezvoltă societatea și în care cîteva fenomene nu sînt numai probabile, ci inevitabile. Autorul este de părere că, similar celor din cadrul societății feudale sau clasice, așezările urbane existau și în societatea preistorică. Importanța și funcția unor astfel de așezări a determinat caracterul lor urban, nu numai pentru societatea existentă, ci și pentru dezvoltarea lor viitoare.

În ce privește *oppidum*-urile celtice, putem să trimitem la „Comentariile” lui C. Iulius Caesar, care ne sînt de mare ajutor, deoarece au fost scrise de un autor posedînd o cunoaștere de primă mîna despre ținutul helveților. Caesar scria: „... *Oppida sua omnia numero ad XII, vicosa ad CCCC, reliqua privata aedificia incendunt*...” În această propoziție Caesar a consemnat cît se poate de limpede ierarhia așezărilor. În primul rînd sînt *oppida*, apoi *vici*, după aceea *privata aedificia*. Pare neîndoielnic faptul că Iulius Caesar a descris *oppida* din Gallia în termenii pe care-i cunoștea din Italia, deoarece el nu intră în nici un fel de detalii și speră ca vorbele sale să-i fie „familiare” cititorului italic. Este, dease-

menea, bine știut că pentru aceleași *oppida* Caesar folosește ambii termeni: *oppidum* și *urbs*. În lumina acestor fapte, unele *oppida* celtice de pe teritoriul cehoslovac pot fi considerate orașe preistorice, îndeosebi dacă comparăm culturile materiale, aproape identice, de la *Bi-bracte* din Franța, spre ex., și Stradonice în Boemia.

În continuare, autorul prezintă sumar *oppidum*-urile cunoscute actualmente în Cehoslovacia, textul referitor la acestea fiind completat cu mai multe hărți, planuri de așezări și planuri de săpături foarte instructive, dînd, totodată (cu cele sigure și cu cele mai puțin sigure), un total de 19. Majoritatea lor se află pe teritoriul fostei țări a *boii*-lor (*Boio-haemium* > Boemia); mult mai puține se cunosc de pe teritoriul Moraviei, în timp ce de pe teritoriul Slovaciei nu sînt semnalate decît două, nesigure. Ar fi foarte interesantă prezentarea mai detaliată și a diferitelor rezultate, dar, din lipsă de spațiu, ne mulțumim doar cu o scurtă informare asupra caracteristicilor urbane ale *oppidum*-urilor din R.S. Cehoslovacă:

1) Amplasarea lor nu este la voia întîmplării, ci ele stau în legătură nemijlocită cu unele depozite de materiale brute, cum ar fi mine-reurile feroase (Stradonice, Třisov, Staré Hradisko) și neferoase (Hradiště Závist — aur)¹ sau la intersecțiile unor rute principale de schimb. *Oppida* din Boemia au fost întemeiate, în mare parte, de-a lungul drumului comercial care urma valea râului Vltava. Amplasarea *oppidum*-urilor celtice din Boemia este destul de uniformă, în sensul că partea centrală a așezării e situată într-o vale flancată din două părți de înălțimi, de așazisele *akropoleis*. O trăsătură caracteristică a *oppidum*-urilor celtice este amenajarea artificială a interiorului în terase, cu gîndul de a obține maximumul de spațiu orizontal, necesar ridicării unor construcții particulare.

În cele ce urmează, autorul se ocupă de problema fortificațiilor și a elementelor de fortificații, de planul proiectat al părții interioare a așezării — „cartierele orășenești“ —, de aranjarea clădirilor în interiorul *oppidum*-ului, de manufacturi, comerț la mare distanță, și sistemul „administrativ“.

În vreme ce studiile prezentate în rîndurile de mai sus au fost expuse mai pe larg, deoarece au un caracter mai general sau, din punct de vedere geografic și al dezvoltării social-economice, ne interesează mai mult, peste ultimele șase studii trecem mai repede, deși au același nivel ridicat științific, nemaiavind spațiu pentru discutarea lor *in extenso*.

Studiul extrem de interesant al lui D. Nash, intitulat „*The Growth of Urban Society in France*“ (Dezvoltarea societății urbane în Franța, p. 95—133, 14 fig.) abordează trei zone din centrul și sudul Franței, care se află în împrejurimile Masivului Central. Autoarea se ocupă cu ampla-

¹ Menționăm, în această ordine de idei, că cu cîțiva ani în urmă și subsemnatul a ajuns la aceeași concluzie în legătură cu *Sarmizegetusa regia*. (Cf. *Premisele naturale ale metalurgiei fierului în Munții Orăștiei*, în *Studii și comunicări de etnografie-istorie — Caransebeș*, II, 1977, p. 299—309, precum și *Importanța unor metale neferoase și a unor minerale în procesul de formare a puterii dacice în Munții Sebeșului*, în *Sargetia*, XIV, 1978, sub tipar).

sarea *oppidum*-urilor (sînt foarte utile anumite observații referitoare la geografia-geomorfologia și geologia zonelor respective!). Apoi trece la problema *oppidum*-urilor, făcînd distincție netă, dar reușită, între așezări cu caracter rural și urban. Următorul subiect pe care-l atacă este cel al schimbului, documentîndu-l chiar spre teritorii îndepărtate. După aceea tratează problema populației din *oppida*. Capitolul următor este destinat a analiza problema cronologiei acestor așezări. Creionează legăturile între baterea monedei și procesul de urbanizare, ca să discute, pe urmă, originile fenomenului de urbanizare.

B. Cunliffe, unul dintre redactorii volumului, se ocupă de „*The Origins of Urbanisation in Britain*“ (Originile procesului de urbanizare în Britannia, p. 135—161, 10 fig.). După o competentă introducere, tratează procesul așa-zisei „centralizări“, făcînd distincția între fortărețele timpurii de înălțimi (*early hill-forts*, dînd ca exemplu Barksbury, care se datează în secolele IX—VII î.e.n., refolosit în secolul al III-lea î.e.n.) și cele dezvoltate (*developed hill-forts*). Mai departe, analizează funcțiile social-economice și de altă natură ale acestora, ca să treacă, pe urmă, la discutarea unor variații zonale ale lor. Atacă, mai pe urmă, problema dezvoltării schimburilor pe distanțe mari, precizînd că rețeaua comercială ia, din ce în ce mai mult, proporții apreciabile, continentale. Se ocupă în mod detaliat cu *oppida* din secolul I î.e.n. Ultimele capitole sînt consacrate perioadei anilor 54 î.e.n. — 43 e.n. și concluziilor.

Studiul lui J. May: „*The Growth of Settlements in the Later Iron Age in Lincolnshire*“ (Dezvoltarea așezărilor în a doua vîrstă a fierului în Lincolnshire, p. 163—183, 8 fig.) se ocupă de problemele procesului de urbanizare referitor la o zonă mai restrînsă și mai puțin cercetată a Angliei central-estice (East-Midland), cu formele caracteristice pentru un district geografic întins, de cîmpie, a Britaniei. Recentele cercetări de teren, executate în special în Lincolnshire, sugerează existența, odinioară, a unor comunități bogate, care înfloreau aici pînă la sfîrșitul vîrstei fierului. Concentrarea populației în diferite localități putea prefigura dezvoltarea centrelor urbane din perioada romano-britanică.

W. Rodwell, în a sa lucrare intitulată „*Coinage, Oppida and the Rise of Belgic Power in South-Eastern Britain*“ (Sistemul monetar, *oppida* și creșterea puterii belgice în Britannia de sud-est, p. 181—366, 51 fig.) este studiul cel mai amplu, reprezentînd circa o jumătate din volumul întreg. Este un studiu foarte documentat, cu 4, respectiv 5 apendice, și cu mai multe grafice.

După ce autorul trece în revistă o serie de probleme (ca cele ale primelor așezări timpurii belgice și a monedelor, chestiunea primei faze a așezărilor belgice, faza a doua a acestora, efectul campaniilor militare ale lui C. Iulius Caesar în Gallia, prezența lui Caesar în Britannia, problemele cimitirelor, ale ceramicii belgice, inclusiv a amforelor de origine italică, problema monetăriei după plecarea lui Caesar, problema tribului *Catuvellauni*, emisiunile lui *Tasciovanus* și *Addedomaros*, problema

lui *Dubnovellaunos*, apoi cea a lui *Cunobelinus* și a „imperului“ său), discută monedele ca surse pentru delimitarea unor teritorii politice și economice, prezintă sistemul economic și politic, ca pe urmă să trateze, în strînsă legătură cu cele amintite mai înainte, problema cea mai importantă: cea a *oppidum*-urilor, așezărilor și țărgurilor, făcînd și o categorisire foarte interesantă a așezărilor. Vorbește, în continuare, de schimb și de efectele acestuia asupra prosperității tribului belgic.

În concluzie, trebuie să spunem că volumul prezentat conține o serie de studii foarte importante, atît din punct de vedere al materialului în cauză, cît și, mai ales, din punct de vedere metodologic. Seria de învătăminte, foarte prețioase, va putea fi folosită din plin în legătură cu năzuințele noastre de a vedea în optică justă problema așezărilor urbane la daci, acele *davae* care ne sînt cunoscute, după nume mai ales, pe baza datelor geografului antic Cl. Ptolemaeus. Considerăm studiile prezentate mai sus cu totul fugitiv, ca servind nu numai la elucidarea unor probleme cu caracter istoric și arheologic, ci și la cele de natură geografică și antropogeografică, respectiv socio-geografică de la noi din țară.

Avînd în vedere calitățile sale, recomandăm cu căldură volumul tuturor celor care se interesează de aceste chestiuni complexe, dar foarte atrăgătoare: sociale, economice, politice, demografice etc.

ISTVÁN FERENCZI